

Sunnatulla Musamedov

Kamoliddin Behzod nomidagi

*Milliy rassomlik va dizayn instituti Kompyuter grafikasi va badiiy surat yo'nalishi 2-
bosqich magistranti*

Nashrning tasviriy-badiiy dizaynini ishlab chiqish uni tahririyatga tayyorlashning muhim yo'nalishlaridan biridir, chunki kitob axborot tashuvchisi bo'lib, matbaa mahsuloti obyektidir. Nashrning tashqi ko'rinishining jozibadorligidan boshlab, illyustratsiyalar sifati ko'p jihatdan potensial xaridor ushbu kitobni o'qishni xohlaydimi yoki yo'qligiga va o'qish qulayligiga hissa qo'shadigan shriftning o'qilishi, matn terish elementlarining o'zaro pozitsiyasi, malakali foydalanishga bog'liq. Shuni unutmaslik kerakki, tanlash vositalari, o'z navbatida, o'quvchi tomonidan mazmunni idrok etish sifatiga bog'liq.

Kitobdagi rassomning asosiy faoliyat sohasi illyustratsiya, degan keng tarqalgan tushuncha bor, lekin bu tushuncha noto'g'ri. Hamma kitob nashrida ham illyustratsiyalar mavjud emas, lekin har qanday nashr kitob elementlarining juda murakkab kombinatsiyasi bo'lib, dizayn, maqsad va vizual ko'rinishda farqlanadi. Masalan, hatto oddiy risolada ham muqova, sarlavha sahifasi, uning orqa qismi bosma qismi, bosh va oxirgi sahifalar, bo'lim va bo'lim sarlavhalari mavjud.

Kitob shunchaki alohida chiziqlar konglomerati emas, balki ma'lumotlarni ketma-ket skanerlashning o'ziga xos tizimi bo'lib, unda harakat mantig'i nafaqat matnning semantik tomoniga, balki vizual taassurotlar qatoriga ham xos bo'lishi kerak. Matnning sahifadagi joylashuvi, kitobdagi vizual tasvirlar seriyasi o'z-o'zidan paydo bo'lmasligi kerak. Nashr tashqi ko'rinishining barcha elementlarini bir-biri bilan vizual bog'lash, ularni mos va mutanosib qilish uchun rassom bo'lajak nashrning maketini vizual tarzda ishlab chiqadi.

Dizayner nashrning maketini yaratish jarayonida fotografik, chiziqli va yarim rangli illyustratsiyalar, bezaklardan foydalangan holda bir qator ko'rinishlarni loyihalashtiradi. Uning professional tipografik dizayner sifatidagi faoliyatining yana bir jihati – sarlavha sahifalari, boshlang'ich, oddiy va oxirgi sahifalar dizaynini ishlab chiqish, matn terishni tartibga solish, tipik matn terish elementlaridan (shrift, probel) kitobning vizual kompozitsiyasini yaratish, elementlar, tipografik vositalar va boshqalar) foydalanishdadir. Nashr dizaynining ushbu komponenti grafik dizayn deb ataladi.

Shunday qilib, kitob dizayni kitobning tashqi ko'rinishini loyihalash va yaratish, grafik dizayn esa uning ajralmas qismi sifatida o'ziga xos tipografik vositalar va muallif matnini grafik shaklda taqdim etish usullarini izlash va qo'lyozmani nashrga tayyorlash uchun zarur.

Muallif matni kitob matniga aylanishdan oldin qayta ishlashni, qayta formatlashni talab qiladi. U nafaqat muharrir tomonidan tuzatilishi, balki semantik bloklarga bo'linishi, vizual pauzalar bilan ajratilishi, o'quvchi e'tiborini faollashtiradigan vizual urg'u bilan ta'minlanishi, qidirish va yo'naltirish vositalari bilan jihozlangan, agar kerak bo'lsa, rasmlar bilan to'ldirilgan bo'lishi kerak. Bu jarayon nashrning nisbatlariga mos keladigan, illyustrativ yonma-yon va o'qish uchun qulay bo'lgan tarzda tarkib topishi kerak.

Hatto bu to'liq ro'yxatdan uzoq bo'lsa ham, noshir professional dizayner ishtirokisiz hal qila olmaydigan juda murakkab vazifalarning keng doirasi haqida fikr beradi, ammo muallifning asl nusxasini nashriyotning asl nusxasiga aylantirishning tavsiflangan jarayonida yetakchi rol o'ynaydi. Kitobning badiiy muharriri bevosita mas'ul shaxslardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Badiiy muharrirning vazifalari doirasi nihoyatda keng. U nashrlarning badiiy tahririni amalga oshiradi, nashrlarning badiiy-texnik dizayni bo'yicha loyihalarni ishlab chiqishda ishtirok etadi, muallifning original illyustratsiyalarini tekshiradi va baholaydi, ularni tayyorlashning texnologik xususiyatlarini belgilaydi, nashrlarni badiiy bezash bo'yicha yo'riqnomalar tayyorlaydi. Badiiy muharrir rassom tomonidan yaratilgan illyustratsiyalarning original nusxalarini va illyustratsiyalarning tasdiqlangan nashrlarini tekshiradi, to'planning sifatini, har bir sahifa va yoyilgan kompozitsiyani baholaydi, signal nusxalarini tekshiradi, shuningdek, barcha tashkiliy va boshqaruv ishlarini bajaradi.

Bo'lajak nashrning badiiy dizayni ustida ishlayotganda, rassom bir butun sifatida nashr konsepsiyasiga tayanishi kerak. Kitob nashr etishda estetikaning o'zi qimmatli emas. Shunday qilib, nashrning vazifasi, uning turi va o'quvchi manzili, mazmuni va foydalanish xususiyatlari hisobga olinmagan holda nashr etilgan chiroyli dizayndagi qattiq muqovali kitob da'vosiz bo'lib chiqishi mumkin va kamtarona nashr etilgan risola to'liq kitob bo'lishi mumkin.

Kitobning badiiy tuzilishi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

1. funksiyasi – kitob qayerda va qanday qo'llaniladi, u uzluksiz yoki tanlab, bir martalik o'qish yoki doimiy foydalanish uchun mo'ljallanganmi, degan savolga javob berish kerak. Kitobning formati va dizaynini tanlash, materialning sifati, tashqi dizaynning tabiati, shrift va shrift hajmi bunga bog'liq. Kitob rassomi ushbu nashrning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, foydalanuvchilarga eng qulay kitob kompozitsiyasini yaratishga harakat qilishi kerak;

2. kitobxon manzili – bo'lajak kitobxonlarning yoshi, ularning kasbi va tayyorgarlik darajasi ham ko'p jihatdan kitobning tashqi ko'rinishini belgilaydi. Shunday qilib, bolalar uchun nashrlar rang-barang bo'lishi kerak, katta bosma nashrlarda, keksa kitobxonlar uchun nashrlarda, matnning shrifti va o'qilishining farqlanishiga alohida e'tibor berilishi kerak, "yoshlar" kitobini loyihalashda esa, aksincha, ekstravagant tipografik uslublar, jozibali illyustratsiyalar o'rinli va ma'qul, rangli aksanlar, yangi shriftlar;

3. nashr turi – tor funksional nashrlarni (o‘quv, ilmiy, ma‘lumotnoma va boshqalar) loyihalashda GOSTlarning ushbu turdagi nashrlar va o‘rnatilgan an‘analarga qo‘yiladigan talablariga e‘tibor qaratish lozim;

4. kitob mazmuni – funksiyasi, manzili va turi bo‘yicha bir xil bo‘lgan nashrlar ham matn tuzilishi va mazmun xususiyatlari jihatidan butunlay bir xil tur bo‘la olmaydi. Adabiyot darsligi va geometriya darsligi bir-biridan ma‘lumotlarning tabiati, rasmlar soni, qoidalari, sarlavhalari va boshqa elementlari bilan farqlanadi. Grafik tasvirlar, diagrammalar, qo‘shimcha matnlar, murakkab va ko‘p darajali sarlavhalar bilan to‘ldirilgan nashr bilan ishlashda dizayner alohida elementlarning o‘zaro bog‘liqligi va bo‘ysunishini grafik tarzda ifodalash, ularning eng muhimlariga e‘tibor qaratish zarurati bilan duch keladi. Shu bilan birga, dizayn uyg‘un va stilistik jihatdan mos bo‘lishi kerak;

5. nashrning iqtisodiyoti – nashrning rentabelligini belgilaydigan maksimal ruxsat etilgan narx, dizaynerni vositalarni tanlashda jiddiy cheklaydi. Kam budjetli nashr bilan ishlashda qattiq muqovali, rangli bosma va qimmat qog‘ozlardan (tasvirlar turi va sonini aniqlovchi) voz kechish, matnning yanada “zich” tartibini loyihalash, shrift o‘lchamini pasaytirish, hoshiyalarni qisqartirish (rad etish) kerak. Shuning uchun, maket yaratishni boshlashdan oldin, dizayner ushbu shartlarni muharrir bilan kelishib olishi, birgalikda dizayn uslubini tanlashi kerak (lyuks nashr, qog‘ozli cho‘ntak nashri va boshqalar);

6. texnologik omillar – nashriyot xarajatlariga cheklovlar bo‘lmagan taqdirda ham, rassom o‘zboshimchalik bilan dizaynni, nashr formatini, illyustratsiyalar turini va kitobning badiiy tuzilishining boshqa elementlarini tanlay olmaydi. Nashr mavjud kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda ma‘lum bosma uskunalarda, ma‘lum formatdagi qog‘ozda takrorlanadi. Ushbu zanjirdagi har qanday bo‘g‘in muvaffaqiyatsiz bo‘lishi mumkin: zarur bosma uskunalar boshqa qog‘oz o‘lchamlari uchun mo‘ljallangan, dasturlar birlashtirilmaydi, kerakli qog‘oz darajasi mavjud emas. Ushbu kutilmagan murakkabliklarning oldini olish uchun dizayner barcha asosiy parametrlarni doimiy ravishda muvofiqlashtirishi kerak.

Nashrning badiiy dizayni jarayoni besh bosqichdan iborat:

1-bosqich – konseptual. Nashrning muallifning asl nusxasi bilan ishlashda muharrir nashrning tabiati (uning shakli) va uning badiiy dizaynining asosiy tabiati haqida tasavvurga ega bo‘lishi kerak. Ushbu bosqichda rasmlarning taxminiy hajmi va turlari, dizayn uslubi, matn va boshqa elementlarning tarkibi, chop etish usuli, uning rang-barangligi, nashrning kerakli formati, matn va rasmlarni chop etish uchun qog‘oz turi belgilanadi va nashrning dizayni, bog‘lash turi va materiali aniqlanadi.

Bularning barchasi nashrning rentabelligi va xarajatlar miqdorini aniqlash, shuningdek nashrning kutilayotgan parametrlarini bosmaxona bilan bog‘lash uchun zarurdir. Albatta, bu dastlabki konturlarni ish jarayonida tuzatish mumkin, lekin faqat oqilona va amalda mumkin bo‘lgan chegaralar ichida bu yagonadir.

2-bosqich – rassomni nashr ustida ishlashga taklif qilish. Ko‘pincha rasmlar va maket bo‘yicha ish ko‘pincha ikki xil rassomga ishonib topshirilishi kerak. Bu yerda vazifani aniqlash va kelajakdagi nashrning texnik va iqtisodiy parametrlarini kelishish kerak.

3-bosqich – rassom tomonidan sinov rasmlari va maketning eskizini ishlab chiqish. Eskiz va sinov rasmlari tasdiqlangan taqdirda nashrni loyihalashning yangilangan va batafsil rejasi qabul qilinadi.

4-bosqich – illyustratsiyalar yaratish, nashrning maketi va tashqi dizayni. Tahririyat rassom tomonidan taqdim etilgan materiallarni baholaydi.

5-bosqich – badiiy va texnik tahrir, keyin maket va bosmaxonaga o‘tkazish. Muharrir, badiiy muharrir, rassom va maket dizaynerining birgalikdagi ishi natijasida nashrning original maketi – kitobning to‘liq, bosma qoramasi, shu jumladan uning barcha elementlari, muqovasidan tortib, chizilgan matnigacha yaratiladi. Original maket, birinchi navbatda, tuzatishdan o‘tadi, bu yerda (matn bundan mustasno) alohida elementlarning (illyustratsiyalar, matn bloklari, sarlavhalar va boshqalar) mavjudligi va joylashuvining to‘g‘riligi, barcha kerakli diqqatga sazovor joylar va xatolar mavjudligi hamda yozilish texnikasi tekshiriladi.

Nashrning badiiy dizayni nuqtai nazaridan, eng muhimi, kelajakdagi kitobni potensial foydalanuvchi nuqtayi nazaridan baholashdir. Bu yerda asosiy mezon – kitobning o‘quvchi bilan muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy fazilatlardan biri sifatida matnning o‘qilishi. Shuning uchun o‘qish qulayligini ta‘minlash grafik dizaynning asosiy vazifasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 8-yanvardagi 8-son Qarori. <https://lex.uz/>
2. M. Slater, A. Steed, Y. Chrysantho (2002). Computer graphics and virtual environments: from realism to real-time. Addison-Uesli.
3. SH.A.Nazirov, F.M.Nuraliyev, B.Z.To‘rayev. Kompyuter grafikasi va dizayn. Toshkent – «Fan va texnologiya». 2015.
4. Jeffrey J. McConnell (2006). Computer Graphics: Theory Into Practice. Jones va Bartlett Publishers.
5. Francis S. Hill (2001). Kompyuter grafikasi. Prentice Hall.
6. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
7. <https://hozir.org/kompyuter-grafikasi-va-dizayn.html?page=17>
8. https://uz.wikipedia.org/wiki/Kompyuter_grafikasi